

- LEX 1683 = *Lexicon slavo-român*, ms. BAR 1348, din 1683.
 Mareș, *Scriere* = *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005.
Pravila ritorului Lucaci = Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Răzescu, București, 1971.
 Sava, DP = Sava, Aurel, *Documente putnene*, vol. I Focșani, 1929, vol. II, Chișinău, 1931.

NOTES SUR QUELQUES TERMES DU ROUMAIN ANCIEN

(Résumé)

Cette recherche se penche sur la circulation, dans le roumain ancien, de quelques termes régionaux ou littéraires.

Cuvinte-cheie: regionalisme, Moldova, arii de expansiune, secolele XVI–XVIII.

Mots-clés: termes régionaux, Moldavie, régions d'expansion, XVI-ème–XVIII-ème siècles.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

Cristina-Ioana Dima

PRIMELE TRADUCERI ROMÂNEȘTI ALE ACATISTULUI MAICII DOMNULUI

Istoria *Imnului Acatist al Maicii Domnului* povestește că la anul 626, locuitorii Constantinopolului asediat de perși, cu mult mai numeroși decât armatele imperiale, au înălțat o serie de rugăciuni care aveau să se constituie apoi într-un imn închinat Maicii Domnului. Bătălia a fost câștigată de creștini, imnului i s-a mai adăugat o strofă, *praemium*, de către patriarhul Sergiu, iar cântecul de slavă a devenit și cântec de victorie fiind numit *acatist* pentru că, în timp ce se cânta, toată suflarea cetății stătea în picioare¹. De-a lungul vremii, intonarea imnului izbăvește orașul de invaziile arabe, în 673 sub împăratul Foiginatos și în 717/718 sub Leon al III-lea². De atunci el este întotdeauna legat de momentele de cumpănă fie ale unei anumite comunități, fie ale indivizilor.

¹ Din grecescul *Ἀκάθιστος*, cf. DA, s.v. *acatist*.

² Povestea *Acatistului* circula ca text de sine stătător în culegerile de vieți de sfinți. Iată începutul unei astfel de *Istorie de mult folos* transcrisă dintr-un manuscris din secolul al XVIII-lea: „Din scripturi vechi, așezată arată aducerea aminte de minunea cea mare ce s-au făcut când persii varvarii au încungiuat cu oaste Țarigradul carii au perit după giudecata lui Dumnedzău și cetatea au rămas nestrucată prin rugăciunile Preacuratei, stăpânei noastre Născătoare și de atunci să cântă Acatistul, cântare de mulțumită Preasfintăi Maicii lui Dumnedzău.”, mss. rom. 4035, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, f. 32^v

Deși asupra originii sale există încă destule controverse în rândul specialiștilor, cei mai mulți îl leagă de momentul conciliului de la Efes din anul 431, când s-a elaborat dogma oficială a ortodoxiei în ceea ce privește cultul Născătoarei de Dumnezeu. Astfel scrisoarea citită de către Chiril în 22 iunie 431 răspunde învățaturii propovăduite de Nestor, care, printre altele, nega natura divină a lui Hristos în momentul nașterii sale din Fecioara Maria³. De altfel, adoptând formula de theotokos (purtaoare de Dumnezeu), conciliul din 431, nu face decât să aducă anumite precizări care să confirme mărturisirea de credință deja adoptată în anul 325 la Niceea⁴.

Fiind una dintre cele mai prețuite rugăciuni ale cultului creștin⁵, imnul circulă în spațiul românesc, în limba slavonă, încă din secolul al XIV-lea⁶. Totuși primele traduceri românești cunoscute ale *Acatistului Maicii Domnului* aparțin abia secolului al XVII-lea.

Astfel, în studiul *Versiuni din secolul al XVII-lea ale Acatistului și Paraclisului Precistii*, Mariana Costinescu, afirmă că: „Manuscrisele de la Biserici și Icusești (ms. rom. 170 BAR și ms. rom. 540 BAR, n.n.) conțin și cea mai veche traducere cunoscută a *Acatistului*”⁷. Din aproximativ aceeași perioadă provin versiunea tipărită în 1671 de către mitropolitul Dosoftei la Uniev (CRV 66 BAR) și cea din ms. rom. 1348 BAR (1678). Toate aceste versiuni vor face obiectul studiului de față.

Pentru logofătul Mihaiu, scribul manuscrisului românesc 1348 BAR, *Acatistul* a reprezentat cu siguranță un „exercițiu de traducere”⁸. Textul, scris pe

³ Cf. Leena Mari Peltomaa, *The image of the Virgin Mary in the Akatistos Hymn*, Brill 2001, cap. *A new aproach to the Akatistos Hymn*.

⁴ În scrisoarea adresată lui Nestor și discipolilor săi după Conciliul de la Efes, Sfântul Chiril al Alexandriei lămurea dogma privitoare la Sfânta Fecioară, apelând și la canoanele stabilite la Niceea.

⁵ În *Pravoslavnică Mărturisire a Săborniceștii și apostoleștii Besericii Răsăritului*, a lui Petru Movilă, tipărită în 1691 la Buzău, este pomenit în răspunsul la întrebarea 41 și *Imnul Acatist al Maicii Domnului* printre textele canonice: „Pentru că mult poate rugăciunea Maicei spre bunăvoința Fiului; și carele va să fie spre dânsa smerit, citească cântara *Acatistului și Paraclisele* și alalte laude ale besericii/ 35 care spre slava sa s’au tocmit”, *Mărturisirea Ortodoxă, text grec inedit ms. Parisianus 1265 Text român ed. Buzău 1691*, editată de pr. Nicolae M. Popescu, diac. Gheorghe I. Moiseșcu cu o precuvântare de Tit Smedea, Mitropolitul Bucovinei, Iași 2001, p. 217.

⁶ Logofătul Filos de la curtea lui Mircea cel Bătrân, alias călugărul Filotei, redactează în medio-bulgară, puțin înainte de 1400, un faimos *Repertoriu de imnuri religioase*, în care este menționat și *Acatistul Maicii Domnului*. Lucrarea este mică și nu consemnează decât începutul fiecărui imn, însă a cunoscut o largă răspândire în epocă fiind copiat în nenumărate exemplare atât în spațiul românesc, cât și în Rusia. În plus, în 1536 el este tipărit la Veneția într-un *Zbornik za putnike* de către tipograful Božidar Vuković. Cf. Emil Turdeanu, *Les Principautés Roumaines et Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux*, München, 1959, precum și Tit Simedrea, *Les „Pripëla” du moine Philothé. Étude – texte – traduction*, în „Romanoslavica”, vol. XVII, 1970, p. 183–225.

⁷ *Versiuni din secolul al XVII-lea ale Acatistului și Paraclisului Precistii*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, București, 1974, p. 230.

⁸ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român și tâlcuirea numelor din 1649* publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu, București 1900, p. 46–47.

două coloane, pe cea din stânga versiunea slavonă iar pe cea din dreapta cea românească, urmează copiei unui lexicon slavo-român considerat de Gr. Crețu „probabil o prelucrare după Berînda”. Interesante în acest lexicon sunt formele flexionare sau sintagmele întregi glosate în același fel în care traducătorul le-a folosit în textul *Acatistului*⁹.

Ms. rom. 170 BAR ca și ms. rom. 540 BAR conțin texte cu traduceri duble sau triple. Din fișa de prezentare ce însoțește ms. rom. 170 BAR, scrisă cu o caligrafie ordonată și cu ortografie de secol XIX, aflăm că el a fost găsit în podul bisericii de la Icusești și că prezintă o serie de similitudini cu *Evangheliarul* de la Războieni, între care: pasajele mai dificile sunt clarificate prin variante de traduceri numerotate cu b, g și forma substantivală *chrestini* (sic!) folosită în loc de jidovi¹⁰. Pe baza acestor argumente autorul notiței, pe care Gh. Ghibănescu îl identifică a fi chiar cel din a cărui bibliotecă provenea manuscrisul, și anume episcopul Melhisedec al Romanului¹¹, conchide că *Evangheliarul* și miscelaneul de la Icusești au fost copiate de o singură mână¹². Un examen grafologic riguros, poate pune într-o altă lumină raporturile destul de complicate dintre ms. rom. 170 BAR și ms. rom. 296 BAR¹³.

Înainte de orice trebuie să arătăm faptul că ms. rom. 170 BAR are același conținut ca și ms. rom. 540 BAR. Ele cuprind aceleași texte, copiate în aceeași ordine, toate având drept trăsătură distinctivă existența variantelor de traducere¹⁴.

⁹ Menționăm, spre exemplificare, câteva astfel de sintagme: *рече гдѣ* („zise Domnul”), *радѣса* („bucură-te”), *помолѣса* („roagă-te”), *члѣ коо҃гѣдіе* („îngăduire oamenilor”).

¹⁰ „Traducătoriul acestei psaltiri este același care a tradus *Evangheliarul* de la Războieni. În *Evangheliarul* de la Războieni sunt părți scrise cu aceeași mână care a scris această psaltire. Două pasaje din această psaltire, anume Imnul Maicii Domnului: „Mărește suflete al meu pre Domnul” și al lui Zaharia, tatăl înaintemergătorului „Binecuvântat este Domnul Dumnezeu al lui Israil” sunt aceleași în psaltire ca și în *Evangheliarul* de la Războieni, vezi cântările lui Moisi la urma psaltirei, cântarea a 9-a și *Evanghelia* de la Luca, zaceala 4-a. Ca și în *Evangheliarul* răsboian se întrebuintează a) în psaltire zicerea *chrestinii* în loc de *jidovii* sau *Israil* b) unele pasaje se traduc în două sau trei feluri cu numerele **б** **г** spre mai bună înțelegere a pasajelor grele. Ioan Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, tomul I, București, 1907, p. 391–392.

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Un manuscris vechiu românesc* în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, XXI, p. 263.

¹² Vezi de asemenea I. Bianu, *loc.cit.*

¹³ Cotă sub care este înregistrat *Evangheliarul* pe care atât Gh. Ghibănescu cât și Mariana Costinescu îl consideră a fi *Evangheliarul* de la Războieni. „Academia posedă un manuscris de *Evanghelie* și *Psaltire* din secolul al XVII-lea, unul dat de Epitropia Sfântului Spiridon în 1883 (nr. 296).” Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 212.

¹⁴ Descrierea manuscrisului BAR 540: f. 1–159^v *Psaltirea*, f. 160–164^v *Cântările lui Moise*, f. 164^v–165^v *Rugăciunea Anei, mama lui Samuil*, f. 165^v–167 *Rugăciunea lui Avacum prorocul*, f. 167–168 *Rugăciunea lui Isaia Prorocul*, f. 168^{r-v} *Rugăciunea lui Iona prorocul*, f. 168^v–170 *Rugăciunea lui Azarie*, din cartea lui Daniil prorocul, f. 170^{r-v}, *Cântarea celor 3 coconi*, f. 170^v–171 *Cântarea Născătoarei de Dumnezeu din Evanghelia de la Luca*, f. 171^{r-v} *A prorocului Zaharia, tatăl Înaintemergătorului, din Evanghelia de la Luca*, f. 172–203^v *Acatistul Maicii Domnului*, f. 204–210^v *Paraclisul Maicii Domnului*, f. 211 *Psalmul 151* (G. Ștrempel, *Catalogul manuscrisurilor românești*, București, 1978, vol I, p. 136–137).

Astfel ms. rom. 170 BAR are următorul conținut¹⁵: 1^r–192^v *Psaltirea* (cu cântările și rugăciunile specifice acestei scrieri); 193^r–217^v *Acatistul Maicii Domnului*; 218^r–220^v începutul *Paraclisului Maicii Domnului*. Începutul și sfârșitul cărții lipsesc. Astfel *Psaltirea* începe de la *Psalmul 6*, iar *Paraclisul* nu este întreg. Pe fila 14^v apare următoarea însemnare marginală: „Și cu agiutoriu lui Dumnădzăului meu vou treace zidul cel de aramă ce-i între cer și între pământ”.

Totuși este destul de dificil de crezut că relația dintre cele două manuscrise este una de filiație. Scăpările prezente în ambele variante, corectate de cele mai multe ori marginal, fără vreo consecvență care să poată lăsa loc ipotezei că ar fi trecut dintr-o versiune în cealaltă, examenul grafiei, precum și felul diferit în care fiecare dintre copiiți înțelege să scrie variantele¹⁶, ne conduc mai degrabă la concluzia că cele două manuscrise au fost copiate după un al treilea, cu același conținut. Niciuna dintre acestea două nu pot fi lucrările originale, date fiind, pe de o parte, aspectul lor îngrijit cu litere ornate și fără prea multe greșeli de ortografie și, pe de altă parte, chiar omisiunile de rânduri întregi, corect adăugate pe marginile filelor. Așadar, cele două copii au fost chiar revizuite, iar eventualele greșeli emendate.

În urma examenului grafologic care ține seama de dimensiunile oglinzii paginii, distanța pe care cel care a copiat o păstrează între rânduri, distanța care desparte literele, înălțimea literelor înalte și a celor adânci, de comparația anumitor semne specifice scribului cum ar fi anumite legături între litere, de modul de prescurtare a cuvintelor (procedeu specific scrisului chirilic), precum și de ornamentele unor inițiale, se poate spune că ms. rom. 540 BAR¹⁷ a fost scris de mai multe mâini. Dintre aceștia pot fi identificați copistul manuscrisului 170 BAR¹⁸, pentru filele 142^r–159^v și un oarecare Arsenie din Bisericiani, după cum arată o însemnare în

¹⁵ În mod ciudat atât datele din catalogul lui G. Ștrempel, cât și cele din catalogul mai vechi al lui I. Bianu cu privire la descrierea manuscrisului BAR 170 sunt sumare: „Psaltirea, urmată de diferite cântări religioase cum sunt: *Cântarea lui Moisi la eșirea din Egipt*, *Rugăciunea Anei, mama lui Samuil*, *Cântarea lui Avacum prorocul, a lui Isaia, a lui Iona ș.a.*” (Ștrempel, *Catalogul...*, vol. I, p. 52); „Psalmii lui David urmați de părți alese din vechiul Testament, cari se obicinuesc a se scrie la sfârșitul Psaltirii: Exod, XV; Deuteronom, XXXII; Regi I, II; Ambacum, III; Isaia, XXVI; Iona, II; Daniel, III; Luca (46–55, 68–79)” (I. Bianu, *Catlogul...*, tom I, p. 391).

¹⁶ Manuscrisul BAR 540 este scris de mai multe mâini. În schimb cel de la Icusești aparține integral aceluiași copist. Probabil datorită cantității mai mari de material pe care o avea de scris, acesta din urmă reduce variantele doar la elementul care diferă, spre exemplu: *Bucură-te, priimitoroa bucuriei, [2.că tu ești]*, pe când copistul manuscrisului BAR 540 reia întreaga sintagmă: *Bucură-te, priimitoroa bucuriei, [2. Bucură-te, că tu ești priimitoroa bucuriei]*

¹⁷ Pasajele copiate de un același copist nu corespund neapărat unităților textuale. Probabil ficare dintre călugării scribi primea drept canon să copieze un anumit număr de pagini, astfel încât o rugăciune poate fi scrisă de mai multe mâini și uneori întâlnim mai multe grafii pe aceeași pagină.

¹⁸ În catalogul său, I. Bianu sublinia caligrafia cu totul specială a acestui copist: „Scrisoare frumoasă, semi-uncială, de formă neobișnuită” (I. Bianu, *loc. cit.*).

limba slavonă¹⁹, care a copiat un fragment din *Psaltire*, cuprins filele 168^r–171^v precum și tot textul *Paraclisului Precistii* din finalul miscelaneului, filele 204^r–211^r.

În studiul mai sus citat, Gh. Ghibănescu aduce în discuție și un al treilea manuscris, tot cu variante de traducere, descoperit în mănăstirea Tecuciului. După cum arată exegetul, acesta cuprinde o *Psaltire* copiată între 1662 și 1665 de Apostol, uricariul din Tecuci, scriitor de divan sub Evstratie Dabija Vodă și un *Evangheliar* copiat de același scrib împreună cu uricariul Contaș, om de casă al lui Miron Costin. Și acestea par a fi tot copii de pe niște originale mai vechi, după cum spune același cercetător: „Apostol din Tecuci și Contaș uricariul au copiat cele două texte după o redacție mai veche, care umbla în Moldova pe la biserici și diferiți mari boieri. Întru această afirmare aducem dovada existenței manuscrisului 296 la Academia Română.”

Urmându-și raționamentul, autorul presupune că ms. rom. 296 BAR, care conține un *Evangheliar* și o *Psaltire* cu variante, este anterior anului 1641 fără să aducă însă argumente convingătoare după cum singur recunoaște²⁰. Miza întregului său demers este aceea de a confirma drept autor al originalului acestor *Evangheliare* pe Mitropolitul Varlaam²¹, pentru a demonstra prin aceasta că în textul *Cazaniei* Mitropolitul moldovean folosește o versiune a *Evangheliei* a cărei traducere îi aparține²².

Prima parte a argumentației este fără îndoială corectă. Cu siguranță în Moldova circulau variante ale *Evangheliarului* și *Psaltirii*, poate chiar anterioare anului 1640. Dacă originalul lor îi aparține sau nu Mitropolitului Varlaam este mai greu de demonstrat, iar argumentele aduse de articolul lui Gh. Ghibănescu nu sunt convingătoare.

Ms. rom. 296 BAR este copiat în cea mai mare parte de către Arsenie din Bisericani, iar ultimele sale pagini sunt acoperite de scrisul inconfundabil al celui care va fi copiat și ms. rom. 170 BAR. Astfel încât el a fost cu siguranță scris tot în jurul anului 1660 și deci este foarte puțin probabil să fi existat înainte de anul 1640. Totuși, dacă aproximativ în aceeași perioadă, Arsenie din Bisericani și Apostol din

¹⁹ „Sfârșitul Paraclisului. A scris ieromonahu Arsenie de la Bisericani” cf. G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. I, p. 137.

²⁰ El invocă doar caracterul slovelor: „căci am în ochi imaginea atâtor acte scrise înainte de 1640 care se aseamănă cu totul cu cele ale manuscrisului, dar nu pot face dovada, lipsindu-mi originalele. În asemenea caz am putea ști exact cine e scriitorul manuscrisului căruia Episcopul Melhisedec îi zice *Evangheliarul de la Războieni*” (p. 263). De asemenea arată faptul că la sfârșitul manuscrisului există două jumătăți de filă cu text slavo-român, autorul bănuind că în prima redacție a textului întreaga *Evanghelie* era bilingvă.

²¹ „Când am publicat studiul meu asupra *Psaltirii*, scrisă de Apostolul Tecuci, am bănuit de autor pe Mitropolitul Varlaam” *op. cit.*, p. 263.

²² „Orice altă explicație e imposibilă. A presupune un singur moment că Varlaam s-ar fi folosit de alte traduceri mai vechi – cel puțin în textul evangheliilor aduse în Cazaniile sale – și că din toate glozele și-a ales numai una, pentru claritatea frazei și evitării încurcăturilor de cetit glozele în biserică, ar urma să admitem că marele nostru cărturar a folosit în mod pieziș munca altor anonimi”, *ibidem*, (p. 265).

Tecuci copiau aceeași versiune a *Evangheliarului* și a *Psaltirii*, înseamnă că ne aflăm în fața unui tip de manuscris destul de răspândit la acea dată.

Din toate acestea rezultă faptul că pe la jumătatea secolului al XVII-lea circulau în Moldova o *Psaltire* și un *Evangheliar* care conțineau mai multe variante de traduceri pentru anumite pasaje ale textului. Printre rugăciunile conținute de aceste miscelane se afla și *Acatistul Maicii Domnului*. Fenomenul este destul de semnificativ. Așa cum bine a observat Gh. Ghibănescu, traducerile multiple ar fi putut împiedica citirea textului în cadrul cultului liturgic. Așadar funcția pe care aceste texte o îndeplineau nu putea fi una strict practică. Nici lectura particulară nu putea fi menirea lor din aceleași motive. Ele par a fi mai degrabă niște instrumente de lucru.

Referindu-se la legătura dintre traducerea mitropolitului Dosoftei și cea din manuscrisele românești 570 și 170 BAR, cercetătoarea Mariana Costinescu afirmă: „Există totuși anumite concordanțe între tipăritură și manuscris care fac neîndoielnică proveniența lor comună. *Acatistul* lui Dosoftei este, ca și *Paraclisul* și *Psaltirea*, o prelucrare a unei traduceri anterioare, în care se vădesc, după cum vom ilustra [...], și timide intenții poetice”²³. Studiul de față își propune să stabilească dacă aceste prime traduceri românești, aparținând toate aproximativ aceleiași perioade, provin dintr-un prototip comun sau dacă ele au fost făcute independent una de alta.

În ciuda similitudinilor frapante care există între ele sau poate tocmai din cauza lor, relațiile de filiație dintre aceste texte trebuie stabilite cu foarte multă precauție. Fiind un text canonic, menit să transmită un conținut dogmatic, el avea în chip firesc o formă fixă întărită și de formula sa specială de vers. Astfel încât poemul a traversat secole de-a rândul, fiind tradus dintr-o limbă în alta, într-o formă aproape catacretică. Acest fapt face ca intervențiile la nivelul organizării sale interioare să fie foarte puțin relevante.

Acatistul este compus din 24 de strofe, fiecare împărțită într-un condac și un icos, acesta cuprinzând la rândul său o secvență scurtă în proză urmată de 12 versuri (toate începând cu sintagma *bucură-te*), care se termină cu un al treisprezecelea vers, refren.

Pentru a vorbi despre o relație de filiație a versiunilor poate fi invocată, cu o marjă de eroare ceva mai mică, doar selecția termenilor românești care îi traduc pe cei din varianta slavonă sau din cea grecească.

Comparând o serie de fragmente ale *Acatistului Maicii Domnului* din ms. rom. 170 BAR cu cele omoloage din ms. rom. 1348 BAR, precum și cu cele din versiunea tipărită de mitropolitul Dosoftei, se poate stabili în ce măsură cele trei traduceri aparțin unui prototip comun. În paralel am așezat versiunea slavonă a textului din ms. rom. 1348 BAR.

Prima secvență a textului, până la *slava 1*, este aproape identică în toate cele trei versiuni. Nici chiar în ceea ce privește selecția termenilor nu se pot înregistra

²³ Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 231.

diferențe spectaculoase. Cei trei traducători sunt fideli cel puțin într-o primă etapă textului slavon. Doar în versiunea lui Dosoftei, găsim la sfârșitul fragmentului următoarea rugăciune, aparținând *Paraclisului Maicii Domnului*:

Nu ne lăsa pre paza omenească, Precurată despuitoare,
ce priimește rugăciunile șerbilor tăi,
că scârbele ne cuprind, a răbda nu putem desă ietăciunile drăcești!
Acoperământ nu ne-am agonisit nicăiur de scăpare,
de patime pururea luptaș,
mângâiare n-avem fără de Svinția ta, despuitoarea lumii!
Nădeajdea și folosătoarea credincioșilor,
nu trece rugăminta noastră, ce fă Svinție ta folosul deplin! (264^r–264^v)

Ms. rom. 170 BAR	Ms. rom. 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR ²⁴
<i>Nastihovna glas 1</i> Începătoriul/puterilor celor de sus stătu înaintea Nazarethului de să închină fecioarei și grăi: Bucură-te ceaia ce porți curăția cea dumnezăiască, că pre tine D. din veaci te-a i<u>bit și petreacere tine te-au vrut. [2.la tine s-au vrut.] și strigă de zise: „Șerbu despuitorescu, cătră tine-m iaste <ve>nirea că veri naște pre D. și neputredă veri pitreace. [2.și veri pitreace neputredă.] „Ce-i vedearea ta de foc? mai marelui voievod, cea precurată cu minune dzisă. [2.cea preacinstită] // 193 ^r Cine-i destoinicia ta și putearea cuvântulor? Facere de fiu îmvești și de ispitire de bărbat nu știu că cuvintele mă înșeli. Nu mă înșela, oame, cum au înșelat	<i>Nastihovna glas 1</i> Începătoriul/puterilor de sus în Nazaret nainte stătu, pre Fecioară Marie sărută, ce grăia: Bucură-te ceaia ce ești purătoare curată a dumnezeirei ce pre tine te-au iubit de veac Dumnezeu, nu veri înșala oame<ni> ca pre strămoașa, pre Eva, șarpele cel hiclean. Duhul lui Dumnezeu cel presfânt va veni, Precurată, spre tine și te va a<d>umbri putearea celui de sus. / 86 ^v și vei naște cocon ce va ținea și va feri fetiia ta și curăția nevătămată. Acesta fiu iaste nesemănat rodului omenesc. Acesta se arată de va mântui oamenii săi cum bine așa au vrut. Slava i ni nh glas <1 >: Întru a șasea lună îngerul cel mare trimesu fu la tine, fecioriță curată, spune ție cuvântu adevăratu, deci împreună și a-ț striga: Bucură-te cea cuprinsă	<i>Nastihovnah streah</i> glas 1 De la cămările ceriului, Gavrii/ zbură gios în Nazaret, stătu cătră ficioară Mariia strigând ei: Bucură-te, zemisli- vei // 265 ^r fiu decât Adam mai de mult, pre Tvorețul veacilor și izbăvitor celora ce strigă ție, „Bucură-te, precurată!” Stih Ascultă, ficioară, de vedz, și pleacă ureachea ta și-ț uită oamenii și casa părintelui tău! Gavrii/ ficioarei veastea cea bune din ceriu deaca adusă, striga: Bucură-te, îngreca- vei în pantecele tău pre cea ce-i de tine încăput și tuturor ne-ncăput și născătoare te vei arăta Celui din Părintele răsărit mainte de Luceafărul! Stih	<i>nast/xovna glas</i> načal ni kš vřlpi i si lβ nazarečl] prh(d)š av kβdh vi ci mli l dci zaš radl]i sa gā nos l o česnoe bř(st)ka tā bo ŷ(ñ) vñka bğb vřzl ŷ bi nepri l βšni sã čřce Őkoř ewō prhman erš zβmæ l βšni vř dβ břli prhšli prli det čřa anaň a i ošhri te by pi hgsi / 86 ^v i rodli pi aň roče řšbd ŷ daŷve ř vœ dv(ř)tv nevřhdi mo řš řš esň rodl] nevřmřni m nřōm řšã řřset l ŷdi svœ Őkoře čřg i zvd i slava i i nři gas vř řesňli m(s)čβ arxi řřraňi gš pos ai by řň tebe ōvhi čř(š)ňhi vřzřhšni tečh sl ovi sti noe vř kř]prhře i zvaňi ti radl]i sã ŷbradovari a gš)đβ řň dcaŷ rodli pi bo prřzvovh čřagp ŷ(ñ) ŷča i řřset l ŷdi svœ ŷ(ñ) pregřp řriē i xβ.

²⁴ În textul slavon slovele suprascrise au fost coborâte în rând între paranteze rotunde. Cuvintele abreviate au fost redatate ca atare.

mainte șearpele cel
 iclean pre strămoașea
 noastră, pre Eva!”
 „Duhul lu<â>nd cel
 preasvânt a vinit spre
 tine, ceaia ce ești
 preacurată.
 [2.preacinstită.] și te-a
 umbrat putearea celuia
 de sus. Și veri naște
 prunc și va socoti
 fecioria ta
 nevătămată. Iată acesta
 Fiiu iaste rodurilor
 neschimbat. Acesta s-a
 arătat și va mântui
 oamenii săi cum și
 bine au vrut.
 Slava
 A șasea lună fu trimis
 mai mare voie<vo>du
 / 193^v cătră tine,
 fecioară curată, să-ți
 vestească ție cuvânt
 adevăr<at>. [2.să-ți
 spuie.]
 depreună și strigă ție:
 Bucură-te,
 preabucurată că-i cu
 tine D. [2.Bucură-te,
 ceaia ce ești
 încungiurată de
 bucurie, că-i cu tine
 D.] [3.Bucură-te, ceaia
 ce ești bucuria a toată
 lumea, că-i cu tine D.]
 Că veri naște Fiiul/ cela
 ce-i mainte de veaci de
 la Părintele și va
 mântui oamenii săi de
 păcatele lor.

cu <bu>curia că
 Dumnezeu e cu tine, că
 veri naște de la Tată/ pre
 cela ci e dentâiu și
 veacinic și va mântui
 pre oamenii săi de
 păcatele lor.

Feații tale să vor
 ruga bogătașii
 omenești.
 Cuvântul cela ce-i
 de pururea fiind a
 Părintelui Celuia ce-i
 mainte de toate
 nencepeturile
 nempărțându-să de
 cei de sus, acmu veni
 la cei de gios pentru
 covârșitoare milă de
 bună inemă, meseră-
 tate. Luând alunicării
 noastre și mișelnița
 lui Adam rădicând,
 să-nchipui întru cel
 strein.
 S<ti>h / 265^v
 Tot pământul să ți să
 închine și să cânte ție!
 Cel de pururea fiind
 din părinte și din
 maică cu anul,
 arătându-să la lume
 cel mai presus cu ființa
 cuvânt chip de slugă
 priimește și să face
 trup nemutându-să
 din dumnezăire și
 pre Adamu-l înnoiaște.
 În cântece căriia fără
 sământă l-au îngreac.
 Slava inně glas 2
 Bune veaste aduce
 Gavriil, ceii dăruite
 astădz. „Bucură-te,
 nenevestită maică și
 neatinsă de nunte!
 Nu te mira de streină
 vedearea mea, nice te
 sii, că arhanghel sânt.
 Șearpele oarecând au
 amăgit pre Eva, iară
 acmu ți spuiu veastea
 cea bună, de bucurie
 că vei rămânea
 neputredă și vei
 naște pre Domnul,
 Preacurată²⁵.

²⁵ În transcrierea textelor din acest capitol am respectat regulile transcrierii fonetice interpretative.

După cum se poate observa, în varianta tradusă Dosoftei, locul pripelilor obișnuite îl ia o secvență textuală care dezvoltă momentul Bunei vestiri preluând și versuri din Psaltire, secvență care, în ansamblul ei, ar putea reprezenta o compoziție originală a Mitropolitului. Manuscrisele BAR 170 și 540 traduc pasajele aceleiași versiunii slavone a *Acatistului* care se regăsește și în manuscrisul BAR 1348²⁶.

După cum am arătat, un alt criteriu pe care argumentația noastră se poate baza este acela al selecției termenilor folosiți pentru traducerea sintagmelor slavone. Edificatoare sunt, în acest sens, câteva exemple:

Ms. Rom 170 BAR	Ms. Rom 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR
Îngerul cel de dvorbă din ceriu denaintea lui D. fu trimis să dzică Născătoarei lui D.: „Bucură-te!” [2.să spuie Născătoarei lui D. bucurie.] (201 ^f)	Îngerul cel de dvorbă den ceriu denaintea lui Dumnezeu fu trimis să spuie Născătoarei lui Dumnezeu bucurie (90 ^v)	Înger de nainte de dvorbă din cer trimis fu să spuie lui Dumnedzäu/ bucuriia. (266 ^v)	agg phdsñañd sš ne bese pocl an by sñ ´ revī bce radu i sã (90 ^v)
Iosif cel cu înțelepciune întreagă avea din lăuntru vivor de gânduri necredincioasă, să spământă cătră cea neîngreunată cu nunta. Ție // căuta și gândiia că ști nunta furată, ceaia ce ești nevinovată. 2.<...> și-i părea. (203 ^v –204 ^f)	Bură și valuri de gânduri necredincioase avea den lăuntru cel cu mente întreagă și curată Iosif spământă-se cătră cea fără de nuntă, cătră tine, preanevinovată. (93 ^f)	Volbură din lontru având, de cugete-ndoite curatul Iosif să turbură cătră tine, cătră cea nenuntită căotând și cu nunta furată te cugeta pre tine cea nevinovată. (268 ^f)	bfirū b(ñ)ñññrb i mhã pomy plerñi nahnyx´ chl o ññ dreny i lysif srãñesã kb bragñi ñeth zrh i bra ko ykradovñññ. (93 ^f)
Audzind păstorii îngerii cântând. (204 ^f)	Auzirã păstorii pre îngerii cântând. (93 ^f)	Audzârã păcurarii pre îngerii cântând. (268 ^v)	sly pãpa pestyrie agg lyv pãuwh(xy) (93 ^f)
Dacă vădzurã filosofii steaoa lui D. cea despre rãsãrit, luminiei aceștiia urma [2.dupã lumina aceștiia mergea] și ca de o luminã să ținea. (204 ^v)	Deca văzurã vrãjitorii curând și mergând steaoa cea dumnezeiascã, ei urmarã zarei și luminii aceștiia și ca de o luminã să ținea de însă. (93 ^v)	De Dumnedzäu îmblatã stea deaca vădzurã vãlhovnicii, dupã zarea ei urmarã, și ca de un luminãtoriu țindu-sã de dãsã. (269 ^f)	ggñeçñññ qñhzdññ u zr hvpe vd sñi coãpa(s) sñññ i ñi k ²⁷ (93 ^v)

²⁶ Aceeași versiune slavonă a *Acatistului Maicii Domnului* apare în următoarele manuscrise slavone din Biblioteca Academiei Române: 174, 550 (provenind din secolul al XVI-lea), 1, 495, 743, 751 (din secolul al XVII-lea), cf. Mariana Costinescu, *op. cit.* Vezi, de asemenea, P.P. Panaitescu *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I și II, București 1959 și, respectiv, 2003.

²⁷ Adăugat marginal: *filosofi alergând pñl hdovp zarf Ōka*

Dacă vădzură vo<i>nici<i> turcești în mâinile Fecioarei pre cela ce-au zidit cu mâna oamenii, c-au și luat chip de șerb, înțeleasă că-i despuitoriul/ a toată lumea, să nevoiră cu daruri să-i îngăduiască și strigară ceia ce-i binecuvântată. [2. lăudată.] (205 ^f)	Deca văzură voinicii turcești în mâinile Fecioarei pre cela ce au zidit cu mâinile sale oameni și-l cunoscură pre însul că-<i> despuitoriul, și Dumnezeu s-au și luat chip de rob, însă a nevoi ogodi sârguiră ²⁸ a sluji lui și a striga Blagoslovitei. (94 ^f)	Vădzură otrocii haldeilor pre mâinile de Ficioară pre cela ce-au zidit cu mâna pre oamenii și domnitoriu cugetându-l, săvai că și de șerb luă chip, nevoiră cu dariurile să-i placă și să strige ceii blagoslovite. (269 ^f)	vi dhp a y ĩn rocy xal dh i sñ ĩi na rñkñ dñcñ sßzdavpago svi marñka ma qñvky i vl(d)kñ razñm h vaüwe egý awe i raddi vzãñ´ zrak´ poñwepasã darni post ññi ñi emñ i vszo pi ñi bdgsã overi hi (94 ^f) radññi sã tr(o)cy ñãri ki pros/hwaüþasã (94 ^f)
Bucură-te, c-ai luminat pre cei trei ucenici! [2. că tu ai luminat pre cei trei otroci!] (205 ^f)	Bucură-te că ai luminat cei trei prunci ²⁹ ! (94 ^f)	Bucură-te, că a Svintei Troițe tănuitor luminedz! (269 ^f)	radññi sã tr(o)cy ñãri ki pros/hwaüþasã (94 ^f)
Dacă vădzum naștere streină să ne înstreinăm și noi dintr-această lume! [2. dacă vădzum că s-au înstreinat D. din ceriu pre pământ să ne înstreinăm și noi într-această lume și mintea în ceriu să ne punem!] (207 ^v)	Streină și ciudată naștere văzând, să ne st<r>iinăm de lume și mintea în ceriu să ne punem! (96 ^f)	Streină naștere vădzând, să ne streinăm de lume mintea cătră ceriu mutând! (271 ^f)	strãi noe rofdesñvo vi d hvp e u sñari msã mra u mß nanbo pred oþpe (96 ^f)
Mlădițele cealea ce era mult vestitoare [2. mult mărturisitoare] ca niște pești fără de glasuri le ve<de>m. (209 ^f)	Filosofii cei cu cuvente multe și grăitori ca niște pești fără de glas vedem. (97 ^f)	Ciumilitorii cei cu multe răspunsuri vede // mu-i ca peștii muț. (271 ^v – 272 ^f)	vñtlã mi ogy vñvarlã Öko ry by bezg asnyã vi di m´ (97 ^f)

Merită de asemenea semnalat un vers singular la Dosoftei, fără corespondent în varianta slavonă tradusă în manuscrisul BAR 1348 sau în cea grecească: „Bucură-te că ultuitoriul /vieție<i> noastre ultuești”.

Într-unul dintre versurile anterior citate (la filele: 205^f, 94^f și, respectiv, 269^f) există și o diferență semantică. Traducătorul variantei din manuscrisul 170 și cel al celei din manuscrisul 1348 au interpretat secvența ca pe o referire la cei trei tineri din Babilon care reușesc să treacă prin flăcările unui cuptor încins cu ajutorul îngerului trimis de Dumnezeu, pe când Dosoftei consideră că același fragment se

²⁸ Adăugat marginal: *cu darurile*.

²⁹ Adăugat marginal: *sau ucenici*.

referă la Sfânta Treime. Versul care și în originalul grecesc sună astfel: *χαίρε, της τριάδος τούς μύστας φυλάττουσα*³⁰. (*Bucură-te [cea care] ai păstrat tainele Treimii!*) este corect tradus doar în varianta Mitropolitului.

De asemenea trebuie urmărit refrenul fiecărui icos, o structură fixă a oricărui acatist:

Ms. rom. 170 BAR	Ms. rom. 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR
Bucură-te, nevestă nenevestită! [2.și tot ficioară!]	Bucură-te, nevestă și tot ficioară!	Bucură-te, nevestă nenevestită!	радѣи сѧ невѣстѣо nenevhsni aă

Traducerile diferite ale acestui vers nu fac decât să confirme ceea ce am încercat să demonstrăm: primele versiuni ale *Acatistului* provin poate dintr-o versiune slavonă comună, însă au fost traduse în mod independent.

Totuși există și foarte multe elemente comune între cele trei tălmăciri. Și acest fapt nu trebuie trecut cu vederea. Așa cum se poate observa și din exemplele citate, uneori variantele existente în ms. rom. 170 BAR, respectiv ms. rom. 540 BAR, propun ca alternative, elemente din celelalte două variante ale traducerilor. Explicația, credem, nu ar trebui căutată într-un original românesc din care ar putea deriva toate cele trei, ci, în mod surprinzător, în alte texte. Așa cum arată Mariana Costinescu, primele traduceri ale *Acatistului* care ni s-au păstrat au fost la rândul lor precedate de versiuni ceva mai vechi ale *Paraclisului Maicii Domnului*³¹. De altfel două dintre cele trei versiuni ale *Acatistului* (cea cuprinsă în manuscrisul BAR170 și cea a lui Dosoftei) sunt puse alături de *Paraclisul Maicii Domnului*.

În lucrarea amintită Mariana Costinescu consideră că „Paraclisul lui Dosoftei nu este o traducere din slavonește [...], ci este o prelucrare a unei tălmăciri mai vechi din care derivă și celelalte paraclise românești”³². Este o ipoteză a cărei analiză nu își găsește locul în studiul de față, însă ceea ce fără îndoială exista în momentul în care Dosoftei își elaborează versiunea sa, dată fiind tocmai circulația acestor texte, ar fi un lexic specializat, conținând sintagme deja clișeizate care au trecut dintr-un text religios într-altul.

³⁰ Cf. ediția publicată de Leena Mari Peltomaa, *op. cit.* Cercetătoarea britanică propune pentru acest vers următoarea traducere: *Hail, you who protect the initiates of the Trinity.*

³¹ Cea mai veche versiune a *Paraclisului*, este, conform aceleiași autoare, cea conținută într-o culegere de texte laice și religioase din Transilvania descoperită și descrisă de N. Drăganu în *Anuarul Institutului de Istorie națională*, I (1921–1928). *Paraclisul Drăganu* este datat de acesta anterior *Catehismului* tipărit în 1640. De asemenea același autor constată că el are câteva elemente comune cu versiunile moldovenești ale aceleiași rugăciuni, în special cu tipăritura lui Dosoftei.

³² Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 227.

LES PREMIÈRES TRADUCTIONS ROUMAINES DE
L'ACATHISTE DE LA VIERGE MARIE

(Résumé)

La recherche porte sur les plus anciennes traductions roumaines de l'Acathiste de la Vierge Marie. Il s'agit de trois textes qu'on les a repérés dans deux manuscrits provenant du XVIIe-ème siècle (le ms. rom. 170 BAR et le ms. rom. 1348 BAR) et dans un livre de Dosoftei, imprimé à Unieș en 1671.

En s'appuyant sur la comparaison de quelques exemples significatifs des trois textes roumaines avec les fragments homologues du text slavon, qui se trouve également dans le ms. rom. 1348 BAR, on arrive à démontrer que ces trois versions sont des traductions indépendantes entre lesquelles on ne peut établir aucune relation de filiation.

Cuvinte-cheie: acatist, Fecioara Maria, Maica Domnului, Dosoftei, primele traduceri, secolul al XVII-lea.

Mots-clés: acathiste, la Vierge Marie, la Mère du Seigneur, Dosoftei, les premières traductions, le XVIIe siècle.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

Alin-Mihai Gherman

LEXIC ROMÂNESC ÎN DOCUMENTELE TRANSILVĂNENE.
SOCOTELILE ORAȘELOR BRAȘOV ȘI SIBIU¹.

Documentele și manuscrisele transilvănene din secolul al XVI-lea, deși sunt scrise în majoritatea lor în limbile latină, maghiară și germană, cuprind un număr considerabil de cuvinte românești, care încă nu au fost exploatare de cercetarea noastră lexicografică. Mai ales în documente, cuvintele din limba română au intrat pentru a denumi obiecte și noțiuni pentru care scribul nu găsisse un echivalent în limba în care era redactat textul, dar și printr-o bogată serie de antroponime și toponime românești cu origine în lexicul comun.

Socotelile economice și mai ales registrele de taxe pentru cei care importau sau exportau marfă ale cetățitorilor săsești oferă o asemenea sursă, de o bogăție

¹ Studiul de față reprezintă o parte dintr-o cercetare mai amplă dedicată prezenței lexicului românesc în documentele latine, maghiare și germane din Transilvania până la sfârșitul secolului al XVI-lea. O parte din aceste informații au fost folosite în atestarea primei apariții a cuvintelor în ediția a II-a și a III-a a lui Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* sub sigla G. LEX.